

Centralukrainian State Pedagogical University named Volodymyr Vinnichenko

Circle of scientific interests: features of professional training of students of art faculties of pedagogical universities in the framework of the current humanitarian and cultural paradigm.

BRODSKYI Hennadij Leonidovich – Associate Professor Department of Music Art and

Choreography Centralukrainian State Pedagogical University named Volodymyr Vinnichenko.

Circle of scientific interests: features of orchestral works as a form of vocational and educational activity of students the art department.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2019 р.

УДК 7.01: [37: 7]: 130.122(477)

ШРАМКО Оксана Іллівна –

кандидат філософських наук,

доцент, декан факультету мистецтв

Криворізького державного педагогічного університету,

<https://orcid.org/0000-0001-6475-9663>

e-mail: Shramkooksana17@gmail.com

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА І ДУХОВНІСТЬ УКРАЇНСТВА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі українського державотворення проблема духовного оновлення суспільства усе частіше пов'язується із завданнями перебудови вітчизняної системи освіти. І завдання ці стосуються не лише технічної, формальної перебудови, наповнення новим змістом навчальних планів і програм. Реформування вітчизняної школи пов'язується сьогодні з пошуками ціннісних орієнтирів становлення духовності українства як найвищого смислотворюючого компоненту духовної культури суспільства.

Проблема духовності – не тільки глобальна, а й першорядна проблема сучасності, адже окреслює і концентрує парадигмальне коло глибинних духовних засад людського буття. З огляду на вітчизняні реалії, вона як ніколи раніше постала дійсно невідкладним, найактуальнішим завданням національного відродження як проблема формування морально-світоглядної, аксіологічної культури не лише кожної людини, а й нації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне осмислення проблеми духовності характеризується багатоаспектністю підходів до її розгляду. Вітчизняна наукова думка представлена тут філософсько-культурологічними дослідженнями Г. Горак, Н. Караульної, С. Кримського, В. Малахова, С. Пролєєва, І. Степаненко, В. Табачковського, Н. Хамітова та ін. Останні роки демонструють зростаючий інтерес до проблем духовності й освіти – освіти і духовного виховання людини (Г. Шевченко), духовних цінностей у змісті освіти

(Г. Герасимов, Л. Зоріна, І. Лернер, І. Осмоловська та ін.), засадничого значення поняття духовності для формування концепту освіти (Ю. Сватко) тощо. Активізувалися також і дослідження проблем розвитку духовного потенціалу особистості в системі мистецької освіти – наукова школа О. Олексюк «Духовність особистості в системі мистецької освіти», основною задачею якої є реалізація духовного потенціалу музичного мистецтва в постнекласичному вітчизняному освітньому просторі, роботи В. Бутенка, С. Горбенка, Л. Коваль, Л. Масол, Н. Миропольської, Г. Ніколаї, О. Отич, Г. Падалки, О. Щолокової та ін.

Мета статті – визначення проблеми ролі мистецької освіти у процесі становлення духовності українства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовність – феномен багатогранний, відкритий і принципово невичерпний. Якщо звернутися до сучасних наукових дефініцій духовності, то найавторитетніші з них визначають духовність як «найвищий рівень ієрархії цінностей людського світовідношення» (В. Табачковський), «здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі» (С. Кримський), «специфічно людську здатність до самовизначення, самотворчості, самотрансцендування до Іншого» або «надутилітарно ціннісний зміст і спрямованість людської життєдіяльності» (І. Степаненко). Г. Шевченко впевнена, що «духовність – це гармонійне узгодження внутрішнього світу людини, душі і духу, інтегрована властивість особистості, яка

дозволяє робити вільний вибір смислу життя на основі духовно-морального ідеалу; це сходження до вищих цінностей, возз'єднання образу Я з образом світу» [6].

Якщо ж розглядати духовність з точки зору національно-ціннісної специфікації, то вона може бути визначена як історично сформований, смислоутворюючий, ціннісно-інтенціональний екзистенціал, що забезпечує і спрямовує процес самовідродження, саморозвитку, самореалізації та самозбереження нації. Для сучасного вітчизняного суспільства основоположним має бути морально-ціннісний компонент як об'єднувальний інтеграл найсуттєвіших складових поняття духовності українства, серед яких чільне місце займають честь та гідність, справедливість та відповідальність, національна самоідентифікація особистості (належність до українства), духовне єднання, патріотизм, збереження національних традицій, самоповага та повага до Іншого [7].

Звісно, автор не ставив перед собою завдання повної констатації складових духовності та й, більш за все, воно є принципово не вирішуваним з огляду на глибину й масштабність поняття. І все ж окресленого цілком достатньо для визначення орієнтирів національної освіти та пошуку найефективніших шляхів становлення духовності українства, серед яких мистецька освіта посідає важливе місце.

На сьогодні необхідність і доцільність мистецької освіти для успішного поступу суспільства не піддається сумнівам у жодній із розвинених країн, що підтверджується «Дорожньою картою мистецької освіти», прийнятою Всесвітньою конференцією з освіти в галузі мистецтв (Лісабон, 2006 р.); результатами Другої Всесвітньої конференції з мистецької освіти («Сеульська повістка дня: цілі мистецької освіти», Сеул, 2010 р.); Всесвітнім самітом з мистецької освіти під егідою ЮНЕСКО (м. Мюнхен – м. Вільдбад-Кройт, 2013 р.), який визнав мистецьку освіту обов'язковою складовою загальної середньої освіти тощо.

Така увага до мистецької освіти у сучасному світі пояснюється її багатогранним і до кінця ще не розкритим потенціалом – як шлях формування світоглядної культури особистості вона комплексно впливає на духовний розвиток людини через її залучення до духовного досвіду людства. І на цій основі можлива реалізація актуального завдання сьогодення – виховання духовності як найвищого ціннісно-ієрархічного рівня суспільної й особистісної свідомості. При цьому на перший план виходять дві освітньо-виховні складові мистецтва як головного

суб'єкта художньої освіти – його емотивність і його моральність.

Емотивна функція мистецтва розкриває його природу і пояснює смисл художньої діяльності найочевидніше.

Чим викликається інтерес і потяг до мистецтва? У чому полягає задоволення, яке воно приносить? У чому взагалі полягає таїна художності як якості творів мистецтва? На усі ці питання відповідає емотивність художньої діяльності – емоційне залучення до мистецтва через художній образ. Саме художній образ здатний пробуджувати наші почуття, створювати емоції, що змушують нас хвилюватися – радіти, сумувати, співпереживати, співчувати тощо. Розвиваючи почуттєву сферу особистості, мистецтво виконує паралельно і виховну, і гуманізуючу функції – воно робить нас небайдужими до життя, до природи, до Іншого.

Звичайно, будь-яке відношення людини до навколишнього світу супроводжується переживаннями, що формують сферу її почуттів і емоцій. Різні життєві обставини, події повсякденно змушують нас відчувати ті або інші емоції, які народжуються у процесі їх переживання як явищ нашого власного життя і переживання тут є станом включення у подію, а не байдужого споглядання її з боку. А от викликати у людини переживання тих подій, які насправді в її житті не відбуваються, можливо єдиним шляхом – шляхом впливу на її уяву і фантазію. І цей шлях – шлях мистецтва. Тільки мистецтво здатне впливати на нас так, що ми своєю уявою відтворюємо ці події і перетворюємо їх на явища власного життя. Засобом такого впливу є художній образ – штучно створюване джерело емоцій на відміну від реальних життєвих обставин, на які ми емоційно реагуємо.

Отже, мистецтво володіє власним арсеналом засобів емоційного впливу на процес формування особистості – пробуджуючи й поглиблюючи людські почуття, мистецтво спонукає працювати думку, формує моральні принципи, розширює світогляд, укріплює ідейні позиції, породжує ідеали і, в кінцевому рахунку, не лише збагачує почуттєву сферу людини, а й значно розширює горизонти її свідомості, безпосередньо впливаючи на становлення духовності особистості.

У процесі художнього переживання людина має можливість перевірити свої моральні переконання – впевнитися у їхній відповідності власній ціннісно-ієрархічній системі й водночас змістовному камертону загальнолюдських духовних вимірів. Як

значає Г. Падалка, «специфіка сприйняття художнього образу призводить до того, що описане, відтворене в художніх образах «приміряється» на себе, зіставляється з уявленням про те, як би ми діяли в тій чи іншій ситуації. Художній образ не існує поза вираженням оцінного ставлення до тих чи інших явищ. Більше того, від веде нас за собою» [4, с. 10].

Через мистецтво можливе звільнення від власних згубних звичок, пороків і пристрастей – у цьому випадку мистецтво постає своєрідним дзеркалом, у якому ми бачимо власну недосконалість і маємо змогу гостріше відчутти те, що необхідно виправити. «Оцінна сутність мистецьких образів спонукає того, хто сприймає художні твори, вільно чи невольно, усвідомлено чи підсвідомо стати на певну точку зору у вирішенні складних питань особистісного і соціального самовизначення, самооцінки, вибору шляхів самовдосконалення і саморозвитку» [4, с. 10–11].

Крім того, художньо-образний спосіб відтворення реальності доповнює й розширює наш життєвий досвід, компенсуючи нестачу певних емоцій, переживань, життєвих вражень – усього того, чого людині не вистачає у власному житті, з чим вона не стикається в реальності. І це спосіб ширшого й масштабнішого погляду на світ – можливість доторкнутися до невідомого, недосяжного, того, що інколи здатне злякати своєю безжалісною й гіркою правдою, несправедливістю, катастрофічною й невідладною силою.

Проте, даючи відчутти усю «справжність» хаосу, жакхливої безодні буття, дистанційна рамка художньої реальності не дозволяє відійти від усвідомлення власної безпеки. Залишаючи людину поза небезпечною ситуацією, мистецтво змушує її у неї таки зануритися в акті художнього сприйняття і отримати своєрідне переживання-задоволення своєї потреби гострішого відчуття реальності, а разом з тим і можливість усвідомлення необхідності своєї участі у вдосконаленні останньої. Принаймні, інакше важко пояснити, наприклад, успіх фільмів жажів, фільмів-катастроф, трилерів, різного роду екшн (вестерн, кіно бойових мистецтв, гангстерський фільм), пригодницького й детективного кіно тощо, на чому власне і тримається сучасна кіноіндустрія.

Показовими у цьому відношенні є і зміни у сучасному театральному мистецтві. Так, авангардний, «шоковий» театр естетичної провокації українського режисера Андрія Жолдака виставляє на показ все, що є

гарного і поганого в людській природі аби розбурхати свідомість і уяву глядача. На думку режисера, театр жорстокості, театр шоку є театром майбутнього. «Треба розуміти, – говорить митець, – що сьогодні глядач, особливо західний глядач, існує в пластиковому, комфортному світі, якість життя настільки висока в усьому, що люди постійно існують наче під лампою, яка їх зігріває. Тому у них і популярний жорсткий радикальний театр ... метод шоку використовується, щоб достукатися до глядача» [1].

Піднімаючи проблему сучасного вітчизняного мистецтва й необхідності впливу на свідомість українського глядача, режисер не бачить на сьогодні можливості створення позитивного проекту про Україну, бо не знаходить такого позитиву. Порівнюючи сучасну ситуацію з мистецтвом СРСР, коли під час голоду й розрухи показували комедію «Веселі хлоп'ята», де все було прекрасно і всі були ситі, режисер називає себе жуком-негативом, який їсть кору дерева, щоб відпало сухе гілля й пішли молоді пагінці. Жолдак вважає, що мистецтво не повинно вдовольняти усі забаганки глядача і порівнює його з боксером, «який приходиться і б'є тебе, аж поки ти не починаєш замислюватися, чи так ти живеш, чи так любиш...» [1].

Звертаючись до наших почуттів і переживань, мистецтво змінює нашу свідомість, пояснюючи природу й визначаючи мету художнього катарсису – пробуджуючи співчуття й співпереживання очищувати й ушляхетнювати душу, коригувати особистісні системи духовних цінностей. Вочевидь, мистецтво виступає тут в якості морального регулятора нашої свідомості.

Історія гуманістики неодноразово звертала увагу на моральнісну складову мистецтва – від античності до сьогодення мистецтво розглядається як найважливіший чинник впливу на моральний світ людини.

Так, одним з найголовніших понять давньогрецької філософії було поняття калокагатії (поєднання старогрецьких слів kalos – прекрасний та agathos – добрий, хороший, морально досконалий). Це поняття означало гармонію зовнішнього і внутрішнього, єдність краси і добра, прекрасного і морального досконалого. Саме на цій основі будувалися естетичні вчення античності, на яких ґрунтувалися теорії виховання добродесних громадян. Усі ці теорії і педагогічні системи обов'язково включали мистецтво як найважливіший чинник впливу на моральний світ людини, як

найефективніший засіб виправлення та виховання характерів, створення певної психологічної установки особистості – етосу. Виховання прекрасної й доброї людини – морально-естетичний ідеал досконалості античної особистості, досягнення якого вважалося неможливим без залучення комплексу поезії, музики (у тому числі й гри на музичному інструменті), танцю як необхідної складової формування морально стійкого громадянина античного полісу, незламного й організованого.

Беззаперечного й очевидного зв'язку морально-естетичного й релігійного вимагала від мистецтва середньовічна естетика. Такий зв'язок можна з легкістю побачити на прикладі настороженого відношення і західноєвропейської католицької, і давньоруської православної церкви до художньої творчості та митців, особливо тих, хто не підпорядковувався її канонам – комедіантів, вагантів, скоморохів тощо, у діяльності яких вбачали посяг до вільнодумства і зневажання релігійних настанов. Характерним є і походження російського терміну «искусство» (корінь «искус» означає тут «искушение» – «спокусу»).

Докорінно змінюється погляд на мистецтво за часів Відродження, коли творчість як догматична характеристика Бога переноситься і на людину. Вже Данте і Петрарка почали говорити про те, що велич людини здобувається не через церковні канони, а через власну теургічну здібність, що проявляється в людських діяннях і творіннях. У художньому досвіді – поезії, живопису, архітектурі, скульптурі – відбувається звільнення від середньовічного приписування творчих можливостей людині не митцю, а божественній благодаті, що зійшла на нього. Естетика Відродження обґрунтовує нове, піднесене відношення до особистості художника, якого тепер називають «божественним генієм» – в історії мистецтва з'являється автор, стверджується культ творчої особистості.

Розвиток ідеї культури як створеного активною діяльністю людини у Нові часи значно підвищує повагу до мистецтва і мистецької освіти у суспільстві. Майже не знайти мислителя, який би не торкався теми мистецтва і виховання засобами мистецтва – від Р. Декарта і І. Канта до Гегеля, Ф. Шиллера, просвітників і романтиків мистецтво проголошується, з одного боку, найтоншим і найбагатшим виразником внутрішнього світу людини, її почуттів, мрій та ідеалів, а з іншого, – вихователем найвищих моральних якостей людини –

патріотизму, почуття обов'язку, подолання егоїстичних пристрасей, героїзму. Так, теорія культури Шиллера будувалася за моделлю мистецтва – «естетичної держави», у якій повною мірою можуть бути здійсненими суспільна свобода та рівність, адже лише краса, естетична культура спроможна надати людині громадські якості. Д. Дідро ж взагалі вважав моральну функцію мистецтва основною його функцією.

На етичному призначенні мистецтва і моральній відповідальності митця неодноразово акцентували увагу і вітчизняні мислителі. Більше того, для вітчизняної філософсько-культурологічної думки характерним є визнання мистецтва сферою усвідомлення найвищих духовних потреб української людини і української нації. І це були не лише теоретичні конструкти, а, насамперед, – їх практична реалізація через власну філософські спрямовану літературну й художню діяльність. Від Г. Сковороди, який присвятив свою творчість пошуку істини та самовдосконалення як основи основ та ідеалу людського щастя, через романтичне осмислення проблем національної самоідентифікації особистості і культурної самоідентифікації нації в українській культурі XIX – початку XX століть і трагедію «розстріляного відродження» до сьогодення ідея духовного перетворення України є наскрізною ідеєю естетичних розвідок і мистецької практики на терені вітчизняної культури.

Пробудженню національної свідомості, національної гідності, створенню образу вільної духом нації присвятили свою творчість і своє життя кириломефодіївці і «громадівці», представники «Молодої України» на чолі з І. Франком, Л. Українка, М. Хвильовий і багато інших митців – відданих патріотів України. Визначною у цьому відношенні є постать Тараса Шевченка, якого Іван Франко назвав «володарем у царстві духа», а Оксана Забужко ставить його в один ряд письменників – творців національно-консолідуючого авторського міфа, від Данте й Сервантеса до Гете [2], адже для України, на її думку, феномен Шевченка («Шевченків міф України») став такою ж націотворчою силою, як Данте для Італії, Сервантес для Іспанії, а Гете для Німеччини. Як стверджує О. Забужко, і сьогодні Шевченків міф – «головний духовний набуток України загальноцивілізаційного значення» [2, с. 159].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Відтак, можна з впевненістю говорити про нероздільність, взаємозалежність і взаємозумовленість

понять мистецтва, мистецької освіти і духовності українства. Це зумовлено і сутнісною природою мистецтва як носія Істини. В роботі «Філософія і поезія» Г.-Г. Гадамер уподібнює слово повсякденної мови дрібній розмінній монеті або паперовим банкнотам – воно не володіє вартістю, котру символізує. Навпроти, поетичне слово, як знаний давній золотий, є символ вартості й одночасно сама вартість [3]. Крім того, у сфері **МИСТЕЦТВА** «владарює інтелектуальна постать **АРТИСТА-МАЙСТРА**, того, хто реально знає і вміє» [5, с. 176], а отже спроможний втілювати впевненість у завтрашньому дні і вести за собою інших. Звісно, за умови розвинутої духовності, що й дозволяє назватися Художником з великої букви.

Відтак, не дивно, що саме на мистецтво й мистецьку освіту сучасне українство покладає надії щодо збереження вищих гуманітарних цінностей, які сьогодні знаходяться у небезпеці. При цьому, міра довіри до мистецтва зростає у прямій прогресії до зростання з одного боку, загальноцивілізаційного техніцизму й конформізму, що спустошує свідомість людини, а з іншого, – до усе чіткішого розуміння масштабів роками не вирішуваних проблем у власній державі – корумпованості владних структур, потоків нещирості з екранів телевізора та іншого роду засобів масової інформації, засилля масового мистецтва низького гатунку тощо, що спустошує душу. Розуміння й подальше дослідження ролі мистецької освіти у процесі відродження духовності українства – гідне завдання сучасної вітчизняної гуманістики, адже має за мету не лише осмислення, а й практичне вирішення сучасних проблем українського мистецтва і виховання духовно зрілої особистості засобами мистецтва.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Жолдак А. Митець без держави [Електронний ресурс] / А. Жолдак. – 188 с. Режим доступу: http://teatre.com.ua/modern/andrij_zholdak_mytets_bez_derzhavy/
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу : [монографія] / Оксана Забужко. – Вид. друге, випр. – К. : Факт, 2001. – 160 с.
3. Кривцун О. А. Естетика: Учебник [Електронний ресурс] / О. А. Кривцун – 261 с. Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Krivcyn/_Index.php
4. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін): [монографія] / Галина Микитівна Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.

5. Сватко Ю. Наприкінці світу людини: духовність, цінності, компетенції, освіта / Ю. І. Сватко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. – 2015. – Вип. 3 (66). – С. 174–197.

6. Шевченко Г. Освіта та духовне виховання людини [Електронний ресурс] / Г. Шевченко // Витоки педагогічної майстерності. – 2014. – Випуск 13. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2885/1/Shevchenko.pdf>

7. Шрамко О. І. Духовність як проблема націотворення / О. І. Шрамко // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць. – Вип. 6. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. – С. 53–61.

REFERENCES

1. Zholdak, A. *Mytets bez derzhavy*. [An artist without a state]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://teatre.com.ua/modern/andrij_zholdak_mytets_bez_derzhavy/.
2. Zabuzhko, O. (2001). *Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu*. [Shevchenko's myth of Ukraine. Attempt of philosophical analysis]. Kyiv.
3. Kryvtsun O. A. *Estetyka*. [Aesthetics]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Krivcyn/_Index.php.
4. Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva (Teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin)*. [Pedagogy of Art (Theory and methodology of teaching artistic disciplines)]. Kyiv.
5. Svatko, Yu. (2015). *Naprykintsi svitu liudyny: dukhovnist, tsinnosti, kompetentsii, osvita*. [At the end of the human world: spirituality, values, competences, education]. Kyiv.
6. Shevchenko, H. (2014). *Osvita ta dukhovne vykhovannia liudyny*. [Education and spiritual education of a person]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2885/1/Shevchenko.pdf>.
7. Shramko, O. I. (2005). *Dukhovnist yak problema natsiotvorennia*. [Spirituality as a problem of nation-building]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ШРАМКО Оксана Іллівна – кандидат філософських наук, доцент, декан факультету мистецтв Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: філософія культури, філософія мистецтва, філософія мистецької освіти, музикознавство, музичне виконавство.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SHRAMKO Oksana Illivna – PhD, Associate Professor, Dean of the Faculty of Arts Krivoy Rog State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: philosophy of culture, philosophy of art, philosophy of art education, musicology, musical performance.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2019 р.